

Konsten att avbilda arbete

*Kvinnors sysselsättningar och vardag på Pehr Hilleströms
genreitmålningar från 1770-talet till 1810-talet*

I de tidigmoderna samhällena var kvinnornas arbete dagligt och oändligt. Kvinnorna arbetade i och utanför hemmen, och deras arbetsinsats var nödvändig såväl för familjen som för samhället. Kvinnorna arbetade som tjänstefolk och krögare samt som säsongsarbetare på jordbruk och byggarbetsplatser. De verkade som barnmorskor, försäljare, sömmerskor och boktryckare. Kvinnor arbetade även som konstnärer, författare, skådespelare och dansare. Kvinnor deltog i verksamheten vid hantverkarnas verkstäder, handelshus och herrgårdar, eller ledde dem som självständiga aktörer. Tack vare banbrytande studier finns det mycket information om kvinnors arbete i 1700-talets Europa.¹

Artikeln har tillkommit som en del av författarens arbete som forskardoktor vid Finlands Akademi, som finansierat projektet *Diligent aristocracy: Nobility, service and work in Sweden, from the Great Northern War to the Napoleonic Wars* (Helsingfors universitet 2013–2016, nr 266059).

1. Jennie Batchelor, *Women's Work: Labour, Gender, Authorship, 1750–1830* (Manchester 2010); Isabelle Baudino, Jacques Carré & Cécile Révauger (eds), *The Invisible Woman. Aspects of Women's Work in Eighteenth-Century Britain* (Aldershot 2005); Lynn Matluck Brooks (ed.), *Women's Work. Making Dance in Europe Before 1800* (Madison 2007); Michelle M. Dowd, *Women's Work in Early Modern English Literature and Culture* (Basingstoke 2009); Amy Louise Erickson, 'Married women's occupations in eighteenth-century London', *Continuity and Change* 23 (2008), s. 267–307; Barbara A. Hanawalt (ed.), *Women and Work in Preindustrial Europe* (Bloomington 1986); Ulla Ijäs, *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kullutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa* (Turku 2015); Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (eds), *Early Professional Women in Northern Europe, c. 1650–1850* (London 2017); Benny Jacobsson & Maria Ågren (red.), *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning?* (Uppsala 2011); Sofia Ling, *Konsten att försörja sig. Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750* (Stockholm 2016); Nancy Locklin, *Women's Work and Identity in Eighteenth-Century Brittany* (Aldershot 2007); Hilary Marland (ed.), *The Art of Midwifery. Early Modern Midwives in Europe* (London 1993);

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIAALI GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

De källor som innehåller information om kvinnors arbete och utkomstkällor har utretts på ett för historievetenskapen centralt sätt, med hjälp av arkivmaterial och skriftliga källor. Källor i form av bilder eller föremål har spelat en betydligt mindre eller till och med obetydlig roll, även om den senaste historieforskningen har lyft fram också bilders potential som källor.²

Konstmålaren Pehr Hilleströms (1732–1816) omfattande produktion ger en ypperlig möjlighet att studera hur kvinnors arbete har skildrats i bild från 1770-talet till 1810-talet. Under sin konstnärsbana målade Pehr Hilleström mer än tusen verk, och på många av målningarna utför kvinnor vardagliga sysslor. I slutet av 1700-talet ägnade kvinnor sig

Tiina Miettinen, *Piikojen valtakunta. Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvulla* (Jyväskylä 2015); Sheilagh Ogilvie, *A Bitter Living. Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany* (Oxford 2003); Nicola Phillips, *Women in Business 1700–1850* (Woodbridge 2006); Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Työteläs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palveljoina keskiajalta nykypäivään* (Helsinki 2006); Alexandra Shepard, *Accounting for Oneself. Worth, Status and the Social Order in Early Modern England* (Oxford 2015); Deborah Simonton, 'Gendering work in eighteenth-century towns', Margaret Walsh (ed.), *Working Out Gender. Perspectives from the Labour History* (Aldershot 1999); Deborah Simonton, *A History of European Women's Work. 1700 to the Present* (London 1998); Deborah Simonton, *Women in European Culture and Society. Gender, Skill and Identity from 1700* (London 2011); Deborah Simonton & Anne Montenach (eds), *Female Agency in the Urban Economy. Gender in European Towns, 1640–1830* (London 2013); Carolyn Steedman, *Labours Lost. Domestic Service and the Making of Modern England* (Cambridge 2009); Carolyn Steedman, *Master and Servant. Love and Labour in the English Industrial Age* (Cambridge 2007); Kirsi Vainio-Korhonen, *De frimodiga. Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet* (Helsingfors 2016); Kirsi Vainio-Korhonen, *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla* (Helsinki 1998); Kirsi Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään* (Helsinki 2002); Jane Whittle (ed.), *Servants in Rural Europe 1400–1900* (Woodbridge 2017); Maria Ågren (ed.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017); om flickors arbete, se Marjatta Rahikainen, *Centuries of Child Labour. European Experiences from the Seventeenth Century to the Twentieth Century* (Aldershot 2004); se också projektet "Genus och arbete"/"Gender and Work", vid Uppsala universitet, gaw.hist.uu.se (hämtad 15.3.2018), projektet "Women's Work in Rural England, 1500–1700" vid universitetet i Exeter, earlymodernwomenswork.wordpress.com (hämtad 15.3.2018) och forskningsnätverket "Producing Change: Gender and Work in Early Modern Europe" som administreras av universitetet i Glasgow, <http://www.producingchange.gla.ac.uk/> (hämtad 15.3.2018).

2. Dag Lindström, Rosemarie Fiebranz, Jonas Lindström, Jan Mispelare & Göran Rydén, 'Working together', Maria Ågren (ed.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017), s. 57–58; se även Christopher Pihl, *Arbete. Skillnadskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* (Uppsala 2012).

åt såväl förvärvsarbete som arbete i hushållet, och Hilleström skildrar med nästan dokumenterande noggrannhet kvinnors arbete särskilt i hemmen och inomhus. De kvinnor som utför sysslor på målningarna är pigor, kokerskor och sömmerskor samt högreståndsfruar som övervakar arbetet i hushållet, skriver brev och syr. Hilleströms målningar erbjuder ett rikt bildkällmaterial om det arbete som kvinnor ur olika stånd utförde i högreståndshem under 1700-talet och i början av 1800-talet. De centrala forskningsfrågorna i den här uppsatsen, och som jag använder Hilleströms målningar för att besvara, är hurdant arbete kvinnorna utförde i förmögna borgar- och högreståndshem i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet, i vilken materiell och rumslig miljö kvinnornas arbete ägde rum och hur kvinnornas arbete har skildrats i konsten.

Kulturhistorikern Peter Burke skrev redan i början av 2000-talet om den "bildliga vändningen" (*pictorial turn*) i historieforskningen och antog att det visuella materialet skulle komma att få en mycket större betydelse för historikerna under 2000-talet än tidigare.³ I stället för den bildliga vändningen håller det på forskningsfältet att ske en mer omfattande materiell vändning (*material turn*), en stark inriktning på forskning kring materiell kultur.⁴ Trots det är historikerna rätt så försiktiga med att använda bilder som material, och i deras forskning fungerar bilder fortfarande närmast som illustrationer till text än som analyserade källor. Historikern Leora Auslander har uppmanat historikerna att vid sidan om texter också uppmärksamma bilders, föremåls, utrymmens och byggnaders potential som källor för historieforskningen.⁵ Konsthistorikern Lena Johannesson menar att historikerna och konsthistorikerna metodologiskt står närmare varandra än någon

-
3. Peter Burke, *Eyewitnessing. The Uses of Images as Historical Evidence* (London 2001).
 4. Se t.ex. Sarah Barber & Corinna M. Peniston-Bird (eds), *History Beyond the Text. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources* (London 2009); Anna Maria Forssberg & Karin Sennelfelt (red.), *Fråga föremålen. Handbok till historiska studier av materiell kultur* (Lund 2014); Anne Gerritsen & Giorgio Riello (eds), *Writing Material Culture History* (London 2015); Karen Harvey (ed.), *History and Material Culture. A Student's Guide to Approaching Alternative Sources* (London 2009); Dan Hicks, 'The Material-Cultural Turn. Event and Effect', Dan Hicks & Mary C. Beaudry (eds), *The Oxford Handbook of Material Cultural Studies* (Oxford 2010), s. 25–98; Maija Mäkilä & Riitta Laitinen (toim.), *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa* (Helsinki 2010).
 5. Leora Auslander, 'Beyond Words', *The American Historical Review* 110 (2005), s. 1015–1045; Leora Auslander, 'European social history: Questions for architectural historians', *Journal of the Society of Architectural Historians* 65 (2006), s. 10–11.

av dem vill erkänna.⁶ Även konst- och kulturhistorikern Ivan Gaskell har påpekat att tolkningen av visuella källor om det förflutna inte enbart hör till konsthistorikerna, utan att också historikernas insats för att förstå visuella material och visuell kultur behövs.⁷

I den här artikeln använder jag Pehr Hilleströms målningar som källor för historieforskning och undersöker vad Hilleströms målningar berättar om kvinnors arbete och vardagsliv. Jag vill också påminna om att källor i form av bilder kan utgöra en viktig källgrupp. Bilder erbjuder historikerna ett omfångsrikt och mångfacetterat källmaterial och stärker och fördjupar således historikernas kunskap om sitt yrke. Genom att kombinera skriftliga och bildliga källor är det möjligt att få fram ny kunskap om kvinnors arbete och vardagliga livsmiljö.

Pehr Hilleström som målare

Pehr Hilleströms målningar är särskilt intressanta ur historieforskningens perspektiv, eftersom hans sätt att måla är detaljerat, noggrant och dokumenterande. Hilleström avbildade människor, situationer och föremål samt vardagliga sysslor i högreståndshem. Hilleström var hovmålare från 1776, och till hans uppgifter hörde också att genom målningar dokumentera vardag och fest vid hovet.

Hilleströms målningar är emellertid inte strikt dokumenterande, utan de ska snarare betraktas som typbilder av sina teman.⁸ På den produktive Hilleströms målningar finns flera teman utöver kvinnors arbete: heminteriörer, gruv- och bruksmålningar, stadsvyer (som ofta föreställer bränder eller illuminationer), motiv i anslutning till Gustav III:s hov, teater och opera samt skildringar av allmogedräkter och allmogekultur från hela det svenska riket.

Pehr Hilleström föddes 1732 i Roslagen och flyttade med sin familj till Stockholm 1743. Redan samma år började han som gesäll hos en landskaps- och tapetmålare och gick i ritskola på Kungliga slottet i Stockholm. På det här viset kom Hilleström i lära hos hautelissevävaren

6. Lena Johannesson, *Mörkrum & transparens. Studier i europeisk bildkultur och i bildens historiska evidens* (Stockholm 2001), s. 232–234.

7. Ivan Gaskell, 'Visual history', Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Pennsylvania 2001), s. 187–217.

8. Osvald Sirén, 'Schablon och realitet i Pehr Hilleströms måleri', *Gustavianskt. Studier kring den gustavianska tidens kulturhistoria tillägnade Sigurd Walling på hans femtioårsdag* (Stockholm 1932), s. 126–135.

Fig. 1. Pehr Hilleström,
En piga höser såppa utur
en kittel – i en skål,
1770-talet. Olja på duk,
55,5 x 45 cm. Privat ägo.
Foto: Bukowskis.

Jean Louis Duru, som varit verksam vid det respekterade Les Gobelins-väveriet i Paris men som kommit till Sverige för att arbeta. Hilleström inledde sin konstnärliga bana som tillverkare av gobelänger, och han producerade vävnader och mattor för det kungliga slottet med avancerade tekniker. Hilleström upphöjdes till hovvävare och reste 1757–1758 till Frankrike och Holland för att bekanta sig med väverierna och vävteknikerna där. I Paris blev Hilleström inbjuden av den konstnärlige ledaren vid Les Gobelins, konstmålaren François Boucher, att studera oljemåleri i hans ateljé. Detta väckte Hilleströms intresse också för målarkonsten, och han försökte målmedvetet och ambitiöst att nå framgång som konstmålare, vilket också lyckades i början av 1770-talet.⁹ På de målningar han gjorde i början av 1770-talet som föreställer interiörer

9. Om Hilleströms karriär, se Mikael Ahlund, 'Att se vardagen. 1700-talet genom Pehr Hilleströms ögon', Kirsti Eskelinen & Reetta Kuojärvi-Närhi (red.), *Pehr Hilleström. 1700-talet i blickpunkten* (Helsingfors 2014), s. 28–36; Mikael Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär. Pehr Hilleström och konstmarknaden i 1700-talets Stockholm', Klas Nyberg (red.), *Ekonomisk kulturhistoria. Bildkonst, konsthantverk och scenkonst 1720–1850* (Stockholm 2017), s. 55–71; Osvald Sirén, *Pehr Hilleström d.ä. Värfvaren och målaren, hans lif och hans verk* (Stockholm 1900).

som skildrar kvinnors arbete syns inflytandet från franska förebilder, särskilt François Boucher (fig. 1).

År 1773 utnämnde Gustav III Hilleström till medlem av Bildkonstakademien och 1776 till hovmålare. Det här fick en avgörande betydelse för Hilleströms konstnärskarriär: på 1700-talet reglerade skråväsendet även konstvärlden, och bara medlemmar av Konstakademien kunde obegränsat verka på konstmarknaden och fritt sälja sina verk. Som hovmålare hade Hilleström möjlighet att förverkliga sina konstnärliga ambitioner och försörja sig genom sina målningar. Att han var verksam inom Konstakademien gav honom en möjlighet att inverka på utbildningen av blivande konstnärer, och även att testa nya bildmotiv och finna nya köpare av konst på den konstmarknad som utvecklades vid övergången mellan 1700- och 1800-talet.¹⁰

Trots Hilleströms enorma och mångsidiga produktion har hans målningar sällan ställts ut på utställningar eller varit föremål för forskning.¹¹ Osvald Siréns konsthistoriska avhandling som granskades vid universitetet i Helsingfors år 1900 är fortfarande aktuell, och den är även den grundligaste studien av Hilleströms arbete. Sirén spårade upp 431 av Hilleströms målningar, och beskrivningarna och ägarförhållandena finns med som en bilaga till avhandlingen.¹² Gerda Cederbloms omfattande kartläggning (1927–1929) av Hilleströms målningar är å sin sida av helt central betydelse för forskningen, eftersom många av verken var i privat ägo i slutet av 1920-talet (och är det sannolikt fortfarande). Att bekanta sig med Cederbloms planschverk är det bästa sättet att få information om Hilleströms målningar, eftersom det i verket finns bilder på så gott som alla av de då kända målningarna av Hilleström.¹³

10. Ahlund, 'Att se vardagen', s. 28–36; om konstmarknaden under 1700-talet, se Mikael Ahlund, 'Att se och bli sedd på 1700-talets svenska konstscen. Nedslag i konstbetraktandets kulturhistoria', *Historisk Tidskrift för Finland (HTF)* 100 (2015:4), s. 377–419; Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär'; Mikael Ahlund, *Landskapets röster. Studier i Elias Martins bildvärld* (Stockholm 2011), s. 203–239; Sonya Petersson, *Konst i omlopp. Mening, medier och marknad i Stockholm under 1700-talets senare hälft* (Stockholm 2014).

11. De viktigaste verken om Hilleström utkom år 1900 (Sirén) respektive 1927–1929 (Cederblom). Efter 1940-talet har verken om Hilleström varit av allmän karaktär, eller korta artiklar. Se Gerda Cederblom, *Pehr Hilleström som kulturskildrare I–II* (Stockholm 1927–1929); Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*; se även Agne Beijer (inledning) & Gustaf Hilleström (bildtexter), *Gustaviansk teater skildrad av Pehr Hilleström* (Stockholm 1947); Sixten Rönnow, *Pehr Hilleström och hans bruks- och bergverksmålningar* (Stockholm 1929); Sirén, 'Schablon och realitet'.

12. Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*

13. Cederblom, *Pehr Hilleström I–II*.

Hösten 2014 arrangerade Sinebrychoffs konstmuseum i Helsingfors en utställning med 49 verk, "1700-talet i blickpunkten". Det var första gången sedan en utställning på Nationalmuseum i Stockholm 1979 som verken ställdes ut.¹⁴ Våren 2015 hade Sven-Harrys konstmuseum i Stockholm en lite mindre utställning, "Med hemmet i blickpunkten", där många av målningarna ur privata samlingar ställdes ut.¹⁵ Konsthistorikern Mikael Ahlunds omfattande artikel i den utställningspublikation som gavs ut av Sinebrychoffs konstmuseum betonar hur omfattande Pehr Hilleströms produktion var och vilken mångfald av teman han skildrade. Dessutom placerar Ahlund in Hilleström och hans produktion i konstvärlden i slutet av 1700-talet och i den kontext som den nya konstmarknaden utgjorde.¹⁶

I dag kan det vara lika besvärligt att spåra de fysiska verken i Hilleströms stora produktion som det var för drygt hundra år sedan när Osvald Sirén pekade på hur svårt det var att hitta verken.¹⁷ Många av verken har varit i privat ägo från att Hilleström målade och sålde dem. I privata samlingar finns också fortfarande verk som är signerade av Hilleström, av vilka en del har varit okända sedan tidigare. Internet ger nya möjligheter att finna verk av Hilleström och andra konstnärer. Museerna har öppnat sina bildsamlingar, och många verk som tidigare har funnits i förråd kan nu beskådas digitalt.¹⁸ På motsvarande sätt är auktionskamrarnas kataloger öppet tillgängliga digitalt.¹⁹ Forskarna har också tillgång till databaser, som innehåller täckande uppgifter om de

14. 'Pehr Hilleström. 1700-talet i blickpunkten.' Utställning på Sinebrychoffs konstmuseum 4.9.2014–11.1.2015. Se www.sinebrychoffintaidemuseo.fi/sv/aktuella-utställningar/utställningsarkiv (hämtad 26.5.2016); se även Margareta Winqvist & Hans Kruse (red.), *Pehr Hilleström* (Stockholm 1979).

15. 'Pehr Hilleström. Med hemmet i blickpunkten.' Utställning på Sven-Harrys konstmuseum 25.4–14.6.2015. www.sven-harrys.se/sv/utforska/konsthallen/pehr-hillestrom/om-utställningen (hämtad 26.5.2016).

16. Ahlund, 'Att se vardagen'; se även Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär'.

17. Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*, s. 199.

18. Se t.ex. collection.nationalmuseum.se, digitaltmuseum.se eller Europeana.eu.

19. Se t.ex. Pehr Hilleström, 'Ett fruent drar på strumpan, och pigan kramar något ur svampen', som var till försäljning på Bukowskis klassiska auktion 8–10.6.2016 med nummer 803. www.bukowskis.com/sv/auctions/593/803-pehr-hillestrom-ett-fruent-drar-pa-strumpan-och-pigan-kramar-nagot-ur-svampen (hämtad 26.5.2016); Pehr Hilleström, 'Syende dam', som såldes till en privat samlare den 4 december 2012 på Stockholms Auktionsverk med nummer 2268. Se auktionsverket.se/auction/fine-arts/2012-12-04/2268-pehr-hillestrom-syende-dam (hämtad 26.5.2016).

verk som sålts och köpts på auktionskamrar runtom i världen.²⁰ Dessutom har intresserade personer sammanställt olika konstnärers verk i olika sociala medier, såsom Instagram, Pinterest och Flickr. I de här fallen är uppgifterna om verken varierande och i allmänhet mindre detaljerade än i museernas eller auktionskamrarnas databaser.

Genremålningar med arbetande kvinnor

Den här uppsatsen baserar sig på målningar av Pehr Hilleström som finns på museer och i privata samlingar i Sverige och Finland, på en analys av temana hos de målningar som nämns i den verkförteckning som Hilleström själv gjorde 1810 samt på en studie av de målningar som ingår i Gerda Cederbloms verk *Pehr Hilleström som kulturskildrare I–II*.²¹

För en närmare analys har jag valt ut målningar som skildrar kvinnors arbete på ett så mångsidigt och representativt sätt som möjligt. Jag har särskilt försökt finna målningar som bidrar med ny information om kvinnors arbete i de kategorier som jag fokuserar på i den här studien. De olika former av arbete som jag undersöker är hushållsarbete, textilarbete, försäljningsarbete, arbete som tidsfördriv och släktarbete. Urvalet av de målningar jag analyserar är rätt så godtyckligt och slumpmässigt och grundar sig delvis på möjligheten att publicera målningarna i fråga i anslutning till den här uppsatsen. Av Hilleströms hundratals målningar som föreställer kvinnors arbete hade jag lika väl kunnat välja helt andra målningar, där temana hade varit identiska med dem som nu valts ut eller som på annat sätt hade bidragit med information om kvinnors arbete i Sverige i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Just ur sedernas, utrymmenas och den materiella kulturens perspektiv kan målningarna ge ny kunskap och en djupare förståelse av kvinnors arbete än vad som är möjligt om man enbart fördjupar sig i skriftliga källor.

Konstverk har inte alltid etablerade namn som man kan hänvisa till på samma sätt som till skriftliga källor såsom tryckta verk eller

20. T.ex. SCIPIO Art and rare book sales/auction catalogs (genom biblioteken på universitet och forskningsinstitutet) eller Artprice www.artprice.com (hämtad 26.5.2016).

21. Verkförteckningen 'Beskrifning öfver de ämnen som föreställas på alla taflor som Hilleström, sedan 1773, till och med 1810 målat i oljofärg' (cit. verkförteckningen) utkom som bilaga till Cederblom, *Pehr Hilleström I* (utan sidnumrering), och den förvaras i Konstakademiens arkiv i Stockholm.

handlingar. Ifall målningarna återfinns i Hilleströms egen verkför-teckning och har identifierats, hänvisar jag till dem med det namn som konstnären själv använde (till exempel ”Ett fruent: som vid ljus hand-lar granlåt af en Qvinna.”). I andra fall har jag använt de namn som museer eller auktionskamrar har tilldelat verken (till exempel ”Syende dam”).

Genremålningar som skildrar heminteriörer och kvinnors var-dagssysslor var populära såväl bland konstnärerna som bland den konsthandlande allmänheten på 1700-talet. Särskilt fransmannen Jean-Baptiste-Siméon Chardin var känd för sina genremålningar i litet for-mat, stilleben och målningar som föreställde kvinnor som ägnade sig åt olika sysslor i heminteriörer. Hilleström var säkert bekant med Chardins konst, eftersom flera av dennes målningar ingick i kungliga och privata samlingar i Sverige.²² Med François Bouchers verk hade Hilleström bekantat sig redan i Frankrike när han studerade i Bouchers ateljé 1757, vid samma tid som han bekantade sig med tillverkning av gobelänger och andra vävtekniker. Det franska genremåleriet var allt-så bekant för Hilleström, och dessutom var han naturligtvis förtrogen med verk av de gamla holländska och italienska mästarna, eftersom den akademiska konstundervisningen i hög grad baserade sig på kopie-ring och att dra lärdom av de gamla mästarna, vid sidan om att teckna och måla av levande modeller.

Trots de franska förebilderna och de talrika målningarna av Pehr Hilleström som föreställer kvinnor som utför vardagliga sysslor var kvinnors verksamhet och arbete, enligt en del forskare, inget vanligt motiv i den europeiska konsten. Isabelle Baudino menar att i 1700-talets England framställdes arbetande kvinnor i konsten endast som ideali-serade gestalter eller karikatyrer. Till exempel är de tjänarinnor som avbildades på tiotals målningar av Per Hilleström nästan omöjliga att finna i det brittiska bildmaterialet.²³ Å andra sidan har kvinnor sedan flera sekel avbildats i olika visuella källor som arbetande. Under

22. Om Chardins inflytande på Hilleströms konst, se Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*, s. 127–129, 141–147.

23. Isabelle Baudino, 'Eighteenth-century images of working women', Isabelle Baudino, Jacques Carré & Cécile Révauger (eds), *The Invisible Woman. Aspects of Women's Work in Eighteenth-Century Britain* (Aldershot 2005), s. 173–182; se även Giles Waterfield, Anne French & Matthew Craske (eds), *Below Stairs. 400 Years of Servants' Portraits* (London 2003).

första delen av 1700-talet fann de vardagliga motiven på exempelvis Chardins målningar sin publik, på samma sätt som vardagliga motiv fann en intresserad köparskara i Holland på 1600-talet. Motiven inom konsten samt publikerna och marknaderna såg inte likadana ut i hela Europa.

De målningar som jag analyserar i den här uppsatsen hör till gruppen genremålningar, som i 1700-talets akademiska konstvärld betraktades som en lägre stående genre tillsammans med landskap och stilleben. Den mest uppskattade genren inom måleriet var de historiska målningarna. Genom dem löste konstnärerna in sina platser i konstvärldens hierarkier, särskilt i bildkonstakademierna, som definierade hierarkierna för motiven såväl som vem som fick verka som konstnär. De små målningarna som skildrade vardagliga rum och seder, vardag och fest var emellertid populära såväl i 1600-talets Holland som i 1700-talets Frankrike, därifrån genremålning som teoretiskt begrepp spred sig till det övriga Europa. På 1700-talet försökte man med de målningar som föreställde händelser och personer i vardagslivet att skapa en egen kategori, separat från den övriga målarkonsten. Enligt konsthistorikern Barbara Gaehtgens spelade borgerskapets intellektuella och politiska emancipation en viktig roll som pådrivande inom utvecklingen. Upplýsningens tänkare och författare ville också se sig själva avbildade i den nya genremålningstraditionen.²⁴ Enligt konsthistorikern Colin B. Bailey skapade genremåleriet en bildform för elitens livsstil och de vardagliga ritualer som ägde rum i välbärgade hem på olika nivåer inom samhället. Motiven för genremåleriet var såväl aristokratins och borgerskapets salonger som böndernas kök, men målgruppen var den förmögna eliten.²⁵ Så var det också i fråga om Hilleströms målningar, som var inspirerade av det franska genremåleriet, men där Hilleström utvecklade ett eget, nordiskt formspråk, som tilltalade de förmögna köparna i Sverige.²⁶

24. Barbara Gaehtgens, 'The theory of French genre painting and its European context', Colin B. Bailey (ed.), *The Age of Watteau, Chardin, and Fragonard. Masterpieces of French Genre Painting* (New Haven & London 2003), s. 40–59.

25. Colin B. Bailey, 'Surveying genre in eighteenth-century French painting', Colin B. Bailey (ed.), *The Age of Watteau, Chardin, and Fragonard. Masterpieces of French Genre Painting* (New Haven & London 2003), s. 2–39; se även andra texter i samma antologi.

26. Jfr Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär'.

Kvinnors arbete och sysslor på målningar

Kvinnornas arbete under den tidigmoderna tiden var mångskiftande. Kvinnor ägnade sig både åt förvärvsarbete och arbete i hemmet, där de utförde den överlägset största delen av hushållsarbetet. I de flesta hushåll fanns det avlönad arbetskraft – kvinnor – som utförde hushållsarbete: lagade mat, städade, tvättade och skötte barn. Det är alltså inte förvånande att det vanligaste yrket bland kvinnor på 1700-talet var tjänarinna, och att mer än hälften av invånarna i städerna var kvinnor.²⁷ Redan på 1700-talet erbjöd städerna bättre möjligheter än landsbygden för kvinnor att försörja sig eller till och med att samla på sig besparingar, till exempel i form av sängkläder i brudkistan.

Kvinnor i alla åldrar och ur alla stånd utförde arbete: för samtiden betydde 'arbete', eller för den på franska kommunicerande aristokratin 'travail', mycket annat än förvärvsarbete, som dominerar nutida uppfattningar om arbete.²⁸ Det finns skäl också för historieforskare att betrakta arbete, såväl som det källmaterial som innehåller kunskap om arbete, ur ett bredare perspektiv. I det stora projektet "Gender and Work" (inlett 2010) vid Uppsala universitet definieras arbete som en social verksamhet, med syfte att ge den som utförde arbetet försörjning.²⁹ På så vis kommer forskningen inte att omfatta de högre samhällsskikten, där också människor ibland måste utföra förvärvsarbete för att garantera sin utkomst, trots att en karriär som hovman eller officer inte alltid i första hand framstår för forskaren som ett sätt att försörja sig. Dessutom finns det en risk för att allt det "gratisarbete"

-
27. Kirsi Vainio-Korhonen, 'Kaupunkilaispiikojen elämää 1700-luvulla', Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palveljoina keskiajalta nykypäivään* (Helsinki 2006), s. 112; Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*, s. 28; om tjänarinnor se även Whittle (ed.), *Servants*.
 28. Ilmakunnas, 'Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar. Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker', *HTF* 98 (2013:2), s. 156–184; Johanna Ilmakunnas, 'Joutilaat vai ahkerat? Eliitti ja työ varhaismodernin ajan Euroopassa', *Lähde – Historiatieteellinen aikakauskirja* 2015, s. 74–92; Marie Steinrud, *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högreståndskultur* (Stockholm 2008), s. 136–171; Anna-Maria Åström, 'Work and working in the Savolax manorial society in the early nineteenth century', *Ethnologia Fennica* 30 (2002–2003), s. 52–62.
 29. Rosemarie Fiebrantz, Erik Lindberg, Jonas Lindström & Maria Ågren, 'Making verbs count. The research project "Gender and Work" and its methodology', *Scandinavian Economic History Review* 59 (2011), s. 273–293; Maria Ågren, 'Genus och arbete i det tidigmoderna Sverige', *Historisk Tidskrift* 132 (2012), s. 55–64.

som man också i dag ofta diskuterar, såsom hushållsarbete, vård av barn och sjuka barn i hemmet, åldrande föräldrar i deras hem eller icke-yrkesmässigt hantverk, hamnar utanför studien. Detta har också noterats inom projektet "Gender and Work": senare konstaterade forskarna inom projektet att definitionen av arbete inte är självklar under historiens olika faser, och att det också har funnits annat arbete än förvärvsarbete. Av den här anledningen har man inom projektet med hjälp av en stor databas studerat hurdana verb som används i källorna när det handlar om arbete, sysslor och tidsanvändning.³⁰ Dessutom innefattar databasen också ett exempel på adelns arbete och vardag, Cristina Charlotta Hiärnes dagbok 1744–1747 och kassabok 1788–1802.³¹ Antagligen har man av motsvarande skäl inom projektet "Women's Work in Rural England, 1500–1700" vid universitetet i Exeter gått in för en definition av arbete som är mer omspannande än förvärvsarbete, en sådan som föreslogs redan 1934 av ekonomen Margaret G. Reid, för att det kvinnliga arbetets mångskiftande karaktär ska synliggöras. Enligt den här definitionen definieras allt det arbete i hushållet som i princip kunde köpas som en tjänst av någon annan som arbete. Hit hör till exempel barnskötsel, tvätt och matlagning.³²

I den här uppsatsen definierar jag "arbete" som något mer omfattande än arbete som görs för att garantera den dagliga försörjningen,

-
30. Elisabeth Gräslund Berg et al., 'Praktiker som gör skillnad. Om den verb-inriktade metoden', *Historisk Tidskrift* 133 (2013), s. 335–354; Maria Ågren, 'Introduction. Making a living, making a difference', Maria Ågren (ed.), *Making a Living. Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017), s. 1–23; Maria Ågren, 'Conclusion', Maria Ågren (ed.), *Making a Living. Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017), s. 204–220; gaw.hist.uu.se (hämtad 1.6.2017)
 31. <http://gaw.hist.uu.se/vad-kan-jag-hitta-i-gaw/kallunderlag/uppland-cristina-charlotta-hiarnes-dagbok/> (hämtad 26.5.2016); <http://gaw.hist.uu.se/vad-kan-jag-hitta-i-gaw/kallunderlag/stockholm-cristina-charlotta-hiarnes-kassabok/> (hämtad 26.5.2016); Jonas Lindström & Rosemarie Fiebranz & Göran Rydén, 'The diversity of work', Maria Ågren (ed.), *Making a Living. Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017), s. 41–44, 48–52; se även Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talets Sverige* (Stockholm 1997), s. 155–213.
 32. Margaret G. Reid, *Economics of Household Production* (New York 1934), s. 6–16; Jane Whittle, 'What is work?', <https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/2015/04/29/what-is-work-2/> (hämtad 3.6.2016); se även Mark Hailwood, 'How "domestic" was women's work?', <https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/2016/06/09/how-domestic-was-womens-work/> (hämtad 9.6.2016).

eftersom det även var så för samtiden. I kvinnors liv på 1700-talet såväl som på Hilleströms målningar finns och fanns flera olika kategorier av arbete: hushållsarbete, tjänstefolkets arbete, sömnad, försäljningsarbete, arbete som tidsfördriv och släktarbete. Av dem är de två sistnämnda verktyg, begrepp inom forskningen, som samtiden inte använde. De bidrar ändå på ett viktigt sätt till att skapa en bättre förståelse för ståndspersonernas livsstil under den tidigmoderna tiden och hur samtiden själv uppfattade arbete. På 1990-talet definierade konsthistorikern Mimi Hellman arbete som tidsfördriv (*work of leisure*) som den till synes sysslolösa tid, fri från (förvärvs)arbete, som var förknippad med eliternas livsstil, och som var strikt bestämd av kulturella koder och innefattade kontroll av kropp och sinne och en imponerande konsumtion.³³ Släktarbete (*kin work*, *work of kinship*) kallas å sin sida i historisk och antropologisk samt sociologisk forskning det arbete som i huvudsak utfördes av kvinnor och med vilket släktband upprätthölls, bekräftades och förnyades till exempel genom att man firade högtider tillsammans eller uppmärksammade märkesdagar. Antropologerna har använt släktarbete som en del av en mer omfattande definition av arbete från 1980-talet och på så vis synliggjort kvinnors arbete på de områden av livet som finns utanför förvärvsarbetet.³⁴ Historiker och sociologer har under 2010-talet å sin sida allt oftare tillämpat begreppet släktarbete.³⁵

I det tidigmoderna samhället var kvinnors arbete differentierat delvis utifrån kön, delvis utifrån social ställning. Den nyaste forskningen har dock bidragit med en mer detaljerad bild av hur arbetet fördelades enligt kön under den tidigmoderna tiden. Det var få typer av arbete som var reserverade enbart för kvinnor eller män.³⁶ I Pehr

33. Mimi Hellman, 'Furniture, sociability, and the work of leisure in eighteenth-century France', *Eighteenth-Century Studies* 32 (1999), s. 415–445.

34. Micaela di Leonardo, 'The female world of cards and holidays. Women, families, and the work of kinship', *Signs* 12 (1987), s. 440–453; Dave Sinardet & Dimitri Mortelmans, 'The feminine side to Santa Claus. Women's work of kinship in contemporary gift-giving relations', *The Social Science Journal* 46 (2009), 124–142.

35. Heather Hofmeister, 'Christmas as kin work – and its opposite', 24.12.2011. Prof. Heather Hofmeister, Ph.D. <http://www.heather-hofmeister.de/?p=1833&lang=en> (hämtad 3.6.2016); Ilmakunnas, 'Adelns arbete', s. 180–182; Kirsi Vainio-Korhonen, 'Sisaruksia ja sukulaisia. Suomalaisten aatelisnaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla', Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus* (Helsinki 2011), s. 142.

36. Se Ågren (ed.), *Making a Living*.

Fig. 2. Pehr Hilleström, Äggprovet. Köksinteriör, c. 1785. Olja på trä, 39 x 32 cm.
Foto: Erik Cornelius, Nationalmuseum, Stockholm. CC PD.

Hilleströms egenhändigt nedtecknade verkförteckning framgår kvinnornas sociala ställning av hurdana beskrivningar som används om dem. Det är mycket viktigt att använda verkförteckningen eftersom det inte alltid är självklart ens för en forskare som är specialiserad på den aktuella tidsperioden hur man ska skilja de modernt klädda högreståndsdamerna från deras lika modernt klädda tjänarinnor.

I verkförteckningen har kvinnornas sociala ställning angetts tydligt: 'piga', 'jungfru', 'qvinna' eller 'fruentimmer' är ord som Hilleström använde för att beskriva de kvinnor som avbildades på hans målningar. 'Fruentimmer' användes på 1700-talet om högreståndskvinnor. Hierarkin rörande kvinnorna såväl som arbetena framgår även den av beskrivningarna. På den målning som i dag är känd under namnet "Äggprovet. Köksinteriör" (fig. 2) har Hilleström avbildat två kvinnor

i ett kök som är upplyst av ett ljus.³⁷ Den kvinna som har ryggen vänd mot betraktaren undersöker ägg mot ljuset, och en kvinna som bär ett kopparkärl har stannat bredvid henne. Kvinnorna är klädda i likadana enkla dräkter, över axlarna har de en ljus sjal och på huvudet en linnemössa. Den stående kvinnans dräkt är gul, en färg som Hilleström ofta använde för tjänstekvinnornas kläder, och kjolen skyddas av ett vitt förkläde. Den inbördes hierarkin är inte helt självklar när man betraktar målningen. I Hilleströms verkförteckning är hierarkin mellan kvinnorna – och därmed också hierarkin mellan deras arbete och ansvar – ändå tydlig: den kvinna som undersöker äggen är en högreståndskvinna, den andra kvinnan är hennes piga. Målningens namn, ”Ett fruentimmer granskar ägg emot ljuset, och hennes piga som ibjurit korgen” berättar detta också för en betraktare av i dag, även om verket i sig självt alltså inte är lika tydligt när det gäller arbetsfördelningen mellan kvinnorna.³⁸

Verkförteckningen avslöjar inte allt som man kan iaktta på själva målningen. På många målningar finns en liten sy- eller tillbehörspåse som hänger på en stolskarm eller ligger på ett bord. På målningen ”Ett fruentimmer som sitter och gråter, samt hennes jungfru som inkommer med en luktflaska” syns inte bara det arbete som tjänsteflickan utför utan också en syram, tråd och en sax samt ett brev i fruns hand (fig. 3).³⁹ Sömnad var en vanlig syssla för högreståndskvinnor, men också tjänarinnor skulle kunna sy. Att skriva brev (ibland också dagbok) var även det en central del av högreståndskvinnornas vardag. Kvinnan på målningen håller i sin hand ett sorgbrev med svart kant, som antagligen innehåller bud om att en familjemedlem, släkting eller vän har avlidit.

Utifrån textmaterialet i Hilleströms verkförteckning och Gerda Cederbloms planschverk kan man dra slutsatsen att 256 av de sammanlagt 1 065 målningarna i verkförteckningen, alltså en dryg femtedel, beskriver kvinnors arbete. I Cederbloms verk finns dessutom bilder på sex målningar som inte nämns i Hilleströms förteckning. En del av

37. Pehr Hilleström, 'Äggprovet. Köksinteriör.' c. 1785. NM 1110, Nationalmuseum, Stockholm.

38. Verkförteckningen nr 51 'Ett fruentimmer granskar ägg emot ljuset, och hennes piga som ibjurit korgen.'

39. Pehr Hilleström, 'Ett fruentimmer som sitter och gråter, samt hennes jungfru som inkommer med en luktflaska'. Privat ägo. Se auktionsverket.se/auction/fine-arts/2010-06-03/2129-pehr-hillestrom-1733-1816-ett-fruentimmer-som-sitt (hämtad 3.6.2016).

Fig. 3. Pehr Hilleström, Ett fruentimmer som sitter och gråter, samt hennes jungfru som inkommer med en lucktflaska, 1770-talet. Olja på duk fäst på pannå, 39 x 29,5 cm. Privat ägo. Foto: Stockholms Auktionsverk.

dem är signerade, en del osignerade. Utifrån det material jag har studerat målade Pehr Hilleström åtminstone 262 målningar med kvinnors arbete som motiv. I tabell 1 ingår de olika slag av arbete som Hilleström avbildade på sina målningar och som är föremål för analys. I tabellen uppgår antalet motiv till 305, eftersom Hilleström på en del målningar avbildar två slag av arbeten.⁴⁰ Dessutom föreställer de verk som hör till kategorin ”att betjäna frun” såväl tjänstefolkets som husmödrarnas arbete.

40. T.ex. verkförteckningen nr 788 'En Qvinna stryker vid ljus och en annan syr.'

Tabell 1. Kvinnors arbete på målningar av Pehr Hilleström

Hushållsarbete och tjänstefolkets arbete	130	Försäljningsarbete	21
Matlagning	29	Arbete som tidsfördriv	66
Diskning	23	Läsning	29
Tvätt	33	Musicerande	11
Städning	4	Undervisning av barn	2
Utomhusarbete	8	Att betjäna frun	24
Att betjäna frun	24	Släktarbete	18
Övrigt	9	Brevskrivning	5
Sömnad och textilarbete	70	Läsning av brev	13
Sömnad	27		
Övrigt textilarbete	43	Sammanlagt	305

Det är emellertid inte helt säkert att min tolkning är felfri, eftersom enbart en kort beskrivande text endast ger information om huvudmotivet. På målningar som till exempel enligt förteckningen skildrar kvinnors klädsel kan det finnas tjänstefolk, men det framgår inte direkt av verkförteckningen.⁴¹ På porträtten av Hilleströms dotter, maka och syster utför kvinnorna ofta handarbete eller läser, och alla de här porträtten finns inte med i verkförteckningen.⁴² Av den orsaken har jag jämfört uppgifterna i verkförteckningen med de målningar som publicerats av Gerda Cederblom, och i tabell 1 inkluderat de målningar som publicerats i Cederbloms verk och som föreställer kvinnors arbete.

Hushållsarbete och tjänstefolkets arbete

Matlagning, konservering, bakning, dagliga inköp av matvaror, städning, tvätt, strykning, bärande av vatten och uppvärmning av rum hörde under flera sekel till kvinnornas arbete i hemmen. Alla var beroende av pigor, såväl höga ämbetsmän, borgare, stora herrgårdar som bondgårdar. Redan i lite större hushåll fanns det flera pigor, och i högreståndshemmen fanns det ofta en kokerska och möjligen också kammarpigor eller kammarjungfrur. Skillnaderna mellan kvinnorna syns i hurdant hushållsarbete de utförde och i vilka utrymmen de

41. T.ex. verkförteckningen nr 252 'Ett fruent: som kläder sig.'; verkförteckningen nro 400 'Ett fruent: som för spegeln kammar sitt hår.'; verkförteckningen nr 408 'Ett fruent: som knyter sitt strumpeband.'

42. T.ex. 'Porträtt av Elsa Erica Hilleström, konstnärens syster.' Cederblom, *Pehr Hilleström I*, bild 27.

arbetade. Av Hilleströms målningar framgår egentligen inte den inbördes hierarkin inom tjänstefolket, vilken särskilt i större adelshushåll kunde ha flera steg. Kökspigor, barnpigor och tvätterskor befann sig både i fråga om kunskande, uppskattning av arbetet och avlönning långt nedanför kammarjungfrur, kokerskor och hushållerskor.⁴³

Kvinnornas arbetsuppgifter och hierarkin mellan olika sysslor framgår emellertid av kvinnornas kläder, som skildras i detalj av Hilleström. De olika positioner som kvinnor som arbetade inomhus hade och de kläder de bar i enlighet med dessa olika positioner noterar man emellertid först när man studerar flera målningar parallellt. Kökspigornas kläder var betydligt enklare än kammarjungfrurnas, som betjänade herrskapsfolket i salar och förmak. Detta har Mikael Alm fäst uppmärksamhet vid i sin forskning kring klädernas hierarkier.⁴⁴ Särskilt på Hilleströms franskinfluerade målningar från 1770-talet är tjänarinnorna klädda påfallande lyxigt (fig. 1, fig. 3 och fig. 17), men från slutet av 1780-talet blir både kvinnornas kläder och interiörerna enklare (fig. 2 och fig. 4).

Till pigornas arbete hörde tunga och smutsiga arbetsuppgifter, och deras arbetsplatser är på Hilleströms målningar nästan undantagslöst kök, serveringsgångar och skafferier. Fruarna i huset eller de mer högtstående tjänarinnorna tvättade fintvätt, gav instruktioner och övervakade hushållsarbetet, och på Hilleströms målningar befinner de sig mera sällan i köket. Ofta deltog husfrun med sina döttrar både i adels- och borgarhem i alla slag av hushållsarbete från matlagning och bakning till strykning och spinning. Det tyngsta och smutsigaste arbetet sköttes emellertid alltid av pigor, men husfrun skulle behärska alla de sysslor som hon förväntade sig att tjänstefolket skulle utföra. Dessutom ansvarade fruarna för de dyrbara råvarorna, såsom kryddor, och de deltog och övervakade matlagning och bakning inför stora fester såsom julen. Information om dessa slag av kvinnoarbete finns i skriftliga källor såsom brev, dagböcker och hågkomster, kassaböcker och kvitton, suppliker, tidningsannonser, mantalslängder och kyrkböcker samt domböcker.

43. Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv. Släkten von Fersens livsstil på 1700-talet* (Helsingfors & Stockholm 2012), s. 301–314; Ling, *Konsten att försörja sig*, s. 112–117; se även Karin Hassan Jansson & Rosemarie Fiebranz & Ann-Catrin Östman, 'Constitutive tasks. Performances of hierarchy and identity', Maria Ågren (ed.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (Oxford 2017), s. 140–146.

44. Mikael Alm, 'Making a difference. Sartorial practices and social order in eighteenth-century Sweden', *Costume* 50 (2016), 42–62.

Fig. 4. Pehr Hilleström, *Handkammarinteriör*, 1790. Olja på duk, 54 x 45 cm. Foto: Stockholms stadsmuseum. CC BY-NC-SA.

Av alla Hilleströms målningar kan man säga att 130 ansluter till hushållsarbete och tjänstefolkets arbete (tabell 1). På 52 målningar skildras matförsörjning, matlagning eller konservering och diskning. På 33 målningar avbildas tvätt eller strykning, och på fyra städning. På nio målningar är motivet pigor, vars arbete inte beskrivs mer ingående och på åtta målningar utför pigor arbete utomhus. Köksmotiv hörde helt klart till Hilleströms favoriter, och han målade flera målningar med samma motiv. På målningarna framkommer klart hur sparsamt möblerade och inredda köken var på 1700- och 1800-talen. Ofta finns det ett enda ljus, som kvinnorna använder sig av för att kunna utföra sina sysslor. Tjänstefolkets arbete syns också på de 24 målningar där en eller flera tjänarinnor betjänar sin husmor. I tabell 1 har dessa ansetts höra förutom till hushållsarbete också till arbete som tidsfördriv, eftersom det är högreståndskvinnan och hennes liv som är i centrum, inte tjänarinnans arbete. Detsamma syns i beskrivningarna i verkförteckningen, där pigans eller kammarjungfruns roll är att vara i bakgrunden och garantera de yttre förutsättningarna för högreståndsfrens livsstil.

I en handkammarinteriör (fig. 4) har två pigor avbrutit sitt arbete för en stund för att prata med varandra.⁴⁵ Den ena håller ett kopparkärl med lock i handen, den andra torkar glas med en ljus linnehandduk. I rummets vrår är det mörkt, men kvinnorna befinner sig med sina lysande vita och gula kläder i ljuset som strömmar in genom den öppna dörren. Kvinnorna har enkla klädedräkter, sjalar på axlarna och förkläden. Den stående kvinnan har en duk på huvudet, medan den sittande kvinnan har en styckemössa. Kvinnan till vänster har en likadana grön sjal med gula ränder som förekommer på många andra målningar av Hilleström. Färgen på den sittande kvinnans gula klänning har samma nyans som många andra kvinnodräkter på de målningar som Hilleström målade i början av 1790-talet. De skinande rena glasen på bordet, de blänkande kopparkärlen och de andra föremålen – flaskorna på golvet, vattensån, den lilla baljan, kaffekvarnen, rivjärnet och den stora porlinsskålen – är avbildade med samma omsorg som på stilleben. Det finns få möbler, och de möbler som finns är enkla omålade möbler i furu, som var vanliga i kök och i utrymmen i anslutning till köket. Ett bord, ett lågt skåp, en pall och en stol, som den ena av kvinnorna sitter på, utgör hela möblemanget. Rummets hörn och tak är i dunkel, vilket ger intrycket av ett högt och ganska öppet utrymme. Utifrån föremålen, kvinnornas kläder och det öppna utrymmet kan man dra slutsatsen att köket tillhörde en förmögen högreståndsfamilj eller var avsett att vara ett sådant rum.

Ett annat typiskt motiv för Hilleström och ett viktigt hushållsarbete för kvinnor var tvätt. En harmonisk interiör (fig. 5) skildrar tvätt i ett kök på 1790-talet.⁴⁶ Hilleström anlitade sin dotter Charlotta Ulrica som modell, och det är sannolikt att köket och föremålen också fanns i Hilleströms hushåll.⁴⁷ Precis som på de andra genremålningarna av Hilleström är stämningen fridfull. Föremålen, möblerna och interiörerna, som upprepas på olika målningar, är noggrant avbildade. Den halvöppna dörren, spisen, järngrytan, morteln, kaffekvarnen och kopparkärlen är alla bekanta från andra målningar av Hilleström och vanligt förekommande i vilket samtida kök som helst. Talgljuset

45. Pehr Hilleström, 'Handkammarinteriör', 1790. SSM 39876, Stockholms stadsmuseum. Målningen nämns inte i Hilleströms verkförteckning.

46. Verkförteckningen nr 775 'En Qvinna som tvättar. (Sign. 1795).'

47. Cederblom, *Pehr Hilleström I*, bild 68; jfr Sirén, 'Schablon och realitet', s. 126, 134–135; se även Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*, s. 152–153.

Fig. 5. Pehr Hilleström, *En Kvinna som tvättar*, 1795. Olja på duk, 50 x 40 cm. Ur Gerda Cederblom, *Pehr Hilleström som kulturskildrare I*, 1927.

på spiskanten är inte tänd mitt på dagen, men påminner betraktaren om konstnärens intresse för att avbilda levande eld. Interiören med föremålen, kvinnans kläder och tvättarbetet var alla en del av verkligheten i ett högreståndshem och belyser kvinnornas vardagliga hushållssysslor. Kvinnans själ är likadan som den själ den ena av kvinnorna i handkamarinteriören bär, och på huvudet har hon en linnemössa. Skuggorna är inte lika påfallande, men också på den här målningen är det högt till tak i köket och rummet verkar öppet. I högreståndshushåll arbetade kvinnor med att tvätta året om, eftersom underkläder (i allmänhet hade kvinnor, barn och män långa skjortor), skjortklänningar och sängkläder tvättades regelbundet hemma, eller så använde man utomstående hjälp för arbetet. Tvätt av kläder och sängkläder gav upphov till stora kostnader trots att arbetskraften, särskilt arbete utfört av kvinnor, var billig.⁴⁸ Hilleströms målning avslöjar emellertid inte för betraktaren hur tung och tidskrävande den här sysslan var.

48. Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, s. 306–308.

Fig. 6. Pehr Hilleström,
Hönsmatning i
landskap, 1790-talet.
Pannå, 39,5 x 32,5
cm. Privat ägo. Foto:
Bukowskis Auktioner.

Fig. 7. Pehr Hilleström,
Jungfru köper en
kärleksvisa, c.
1796. Olja på duk,
120,5 x 89,5 cm.
Foto: Åsa Lunden,
Nationalmuseum,
Stockholm. CC PD.

I högrestandshemmen spred sig pigornas arbete utanför hemmets väggar mycket oftare än vad som framgår av Hilleströms målningar. På en del målningar matar kvinnor höns eller skurar stora kopparkärl ute i närmast pastorala landskap i skuggan av stora träd (fig. 6).⁴⁹ Men boskapsskötsel och trädgårdsarbete såväl som bär- och svampplockning, som också hörde till pigornas arbetsuppgifter och som de ofta utförde tillsammans med herrgårdens döttrar,⁵⁰ hörde inte till de motiv som Hilleström använde. Man kan också anta att pigorna särskilt på sommaren, ifall vädret tillät det, utförde en del av sitt dagliga hushållsarbete, såsom att hacka grönsaker och tvätta, utomhus. Hilleström var emellertid mer intresserad av att skildra ljus och skuggor i skenet av ett tänt ljus än av ljuset under de långa nordiska vår- och sommarkdagarna. Därför föreställer också hans målningar av köksinteriörer den mörka årstiden. På samma sätt upprepas föremålsbeståndet på målningarna, och förebilderna fanns sannolikt i konstnärens eget hem.⁵¹ Hilleström använde också franska kopparstick samt föremålen och interiörerna på dem i sina egna målningar.⁵² Hilleströms genremålningar kan också tolkas som ett slags generaliseringar eller typbilder av kvinnors hushållsarbete i Sverige i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. De lyfter fram det vardagliga och återkommande i kvinnors arbete, och det stora antalet målningar kan anses stå i proportion till kvinnornas arbetsmängd.

Tjänstefolkets arbete tog aldrig slut, men Kirsi Vainio-Korhonen påminner om att också tjänarinnorna hade lättare faser i sitt arbete och stunder av sysslolöshet, då de för en stund kunde lägga sina sysslor åt sidan och sätta sig ner till exempel vid åkerkanten, vid köksfönstret eller dansa på skördefesten.⁵³ På Hilleströms målning ”Jungfru köper en kärleksvisa” (fig. 7) har en piga ställt ned en stor, blänkande mjölkstänka av koppar på marken för att av en pojke köpa ett billigt skillingtryck med

49. T.ex. Pehr Hilleström, 'Hönsmatning i landskap'. I privat ägo. Se www.bukowskis.com/sv/auctions/574/234-pehr-hillestrom-honsmatning-i-landskap (hämtad 3.3.2016); Pehr Hilleström, 'Två tjänsteflickor vid en bäck', NM 1779, Nationalmuseum, Stockholm.

50. Se t.ex. 20.8.1799, 21.8.1799, 12.8.1800. *Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*. Red. Bo Lönnqvist (Helsingfors 1970).

51. Jfr Ahlund, 'Att se vardagen', s. 56, 60.

52. Sirén, 'Schablon och realitet', s. 130–134.

53. Kirsi Vainio-Korhonen, 'Piikojen arkea ja juhlaa Hämeenkyliän kartanossa noin 1800', Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Työteläis ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään* (Helsinki 2006), s. 134–152.

en kärleksvisa. Sådana skillingtryck var populära på 1700-talet.⁵⁴ Pigan bär en bekant sjal, den här gången prydd av en blå rand, en vit mössa, ett ljust förkläde och en gulrandig kjol samt vita strumpor och svarta skor. Hon letar efter pengar i sin ficka för att kunna betala pojken, som är klädd i röd jacka. Den pilbåge som den knubbiga pojken har under armen vittnar om barndomens lekar, som avbildades redan av Hilleströms franska förebilder såsom Chardin, på målningar i litet format. Å andra sidan har pojken håll på byxknäet, liksom för att påminna betraktaren om att fattigdom och arbete ändå spelade en större roll för barnen i de lägre sociala grupperna än barndomens nöjen. Det är också mycket möjligt att pigan på målningen kan ha varit anställd och försörjt sig genom att arbeta ända sedan barndomen. Målningen är betydligt större än Hilleströms målningar i allmänhet, vilket framhäver dess motiv – att pigan avbryter sitt arbete för att en liten stund koncentrera sig på ett skillingtryck som är avsett att förnöja. Pigan läser otåligt sångbladet redan innan hon betalat det. I slutet av 1700-talet blev läskunnigheten vanligare, och penningekonomin utvecklades så att tjänarinnorna hade möjlighet att använda en liten del av de pengar de tjänade för att köpa en kärleksvisa. Kanske gav dessa visor, som spreds både muntligt och som småtryck, pigornas arbete rytm och ett uns romantisk kärlek, som alltid hade varit ett tema inom den skriftliga och muntliga kulturen.

Sömnad och textilarbete

I det tidigmoderna Europa lärde sig varje flicka att sy, oberoende av ståndstillhörighet och ekonomisk ställning. Såväl föräldralösa flickor som prinsessor lärde sig att hantera nål och tråd.⁵⁵ Att tillverka garn och väva tyg samt sticka, knyppla och utföra olika sömnadsarbeten hörde till kvinnornas dagliga sysslor, och många kvinnor försörjde sig med hjälp av sitt handarbete.⁵⁶ På 27 av Pehr Hilleströms målningar

54. Pehr Hilleström, 'Jungfru köper en kärleksvisa', c. 1796, NM 1611, Nationalmuseum, Stockholm.

55. Johanna Ilmakunnas, 'Embroidering women and turning men. Handiwork, gender and emotions in Sweden and Finland, c. 1720–1820', *Scandinavian Journal of History* 41 (2016), s. 308; Roszika Parker, *The Subversive Stitch. Embroidery and the Making of the Feminine* (London 1984); se även Hanna Bäckström, 'An amusing and useful pastime'. Knitting as a performance of femininity', Mikael Alm (ed.), *Performing Herself. Everyday Practices and the Making of Gender in Early Modern Sweden* (Uppsala 2017), s. 89–129.

56. Se Vainio-Korhonen, *Käsin tehty*.

Fig. 8. Pehr Hilleström, *En piga häklar lin, har skadat sitt finger på häklan*, 1798. Olja på duk, 51,5 x 42,5 cm. Privat ägo. Foto: Bukowskis Auktationer.

är motivet en syende kvinna, och på 43 är motivet något annat textilarbete, oftast olika arbetsmoment i anslutning till garnframställning (tabell 1). Särskilt ofta avbildade Hilleström kvinnor som spann, nystade eller lindade upp garn med en härvel. Dessutom kan man på många målningar som inte direkt föreställer sömna- eller textilarbete se en lite sypåse eller sykorg som påminner om vilken central plats sömna- den hade i kvinnors liv.

Handarbete utfördes inte i matoset i köket utan i salar och för- mak, ibland i serveringsrum och serveringsgångar eller i pigornas rum. På en del målningar, med pigor som kardar eller spinner, syns ett stort skåp med serveringskärl av silver och porslin eller ett toalett- bord (fig. 8). Målningens interiör skapar snarare en illusion av en högre- ståndshemsinteriör än avbildar ett verkligt utrymme. Föremålen är nog-

grant avbildade, tygerna och materialen vittnar om periodens materiella kultur.⁵⁷ När man granskar de avskalade utrymmena märker man snart att en del av de kvinnor som utför handarbete på Hilleströms målningar är högreståndskvinnor. De enkla kläderna och frisyrerna, liksom de fåtaliga och enkla möblerna, kan vilseleda nutidsbetraktaren. Av Hilleströms verkförteckning framgår emellertid klart och tydligt kvinnornas sociala ställning, och bara ett fåtal av de kvinnor som ägnar sig åt sömnad och textilarbete på hans målningar tillhörde tjänstefolket.

Målningen ”Vid nystvinnan” (fig. 9) är en av tiotals målningar som föreställer kvinnor som nystar eller lindar upp garn med en härvel.⁵⁸ Kvinnan på målningen är klädd i vardagskläder, en vit jacka och ett vitt förkläde, en blå kjol och en grön sjal, som pryds av en blå och vit bård, samma duk, som finns på många av Hilleströms målningar. Kvinnan har håret i en enkel knut. Inredningen i rummet är enkel, och det handlar alldeles tydligt om ett elithem: stolarna är stoppade, på väggen finns ett kopparstick, på fällbordet en teservis av porslin och ett öppet sockerskrin. Ljuset som strömmar in genom det stora fönstret gör att man fäster blicken vid kvinnans arbete, nystkronan, spinnrocken och hennes skinande rena kläder. Ljuset sträcker sig till parkettgolvet, bröstpanelen, fönsterluckorna och bomullsgardinerna. Tekannen och koppen på bordet påminner betraktaren om att också en flitig högreståndskvinna kunde avbryta sitt arbete för ett ögonblick och avnjuta en kopp uppiggande te. Det höga utrymmet, som är viktigt för målningens harmoniska komposition, finns snarare i målningens värld än i verkligheten, för det var få inom aristokratin, det förmögna borgerskapet eller bland biskoparna som hade så här stora fönster och höga umgängesrum. Att spinna och linda upp garn med en härvel hörde däremot också till högreståndsdamernas sysslor, och tedrickning, som föremålen på bordet vittnar om, var både en form av socialt umgänge och en förfriskning som man kunde avnjuta ensam vid sidan om arbetet.

Att använda härvel och att nysta garn är ett mekaniskt och monotont arbete. Kvinnor som somnat under arbetet erbjöd en möjlighet att

57. T.ex. Pehr Hilleström, 'En piga häklar lin, skadat sitt finger på häklan', 1798. I privat ägo. Se www.bukowskis.com/sv/auctions/554/252-pehr-hillestrom-en-piga-haklar-lin-skadat-sitt-finger-pa-haklan (hämtad 3.6.2016) och verkförteckningen nr 836.

58. T.ex. Pehr Hilleström, 'Vid nystvinnan.' I privat ägo. Se <https://www.bukowskis.com/fi/auctions/554/250-pehr-hillestrom-vid-nystvinnan> (hämtad 6.6.2016).

Fig. 9. Pehr Hilleström, *Vid nystvindan*, c. 1780–1790. Olja på duk, 51,5 x 42 cm. Privat ägo. Foto: Bukowskis Auktioner.

Fig. 10. Pehr Hilleström, *Nysterska*, c. 1780–1790. Olja på duk, 39,5 x 31,5 cm. Foto: Nationalmuseum, Stockholm. CC BY-SA.

skildra den rofyllda stämningen i hemmet och livets små glädjeämnen i form av en liten tupplur utan att fliten, som hörde till den lutherska hustavlans värld, helt förvandlades till förkastlig sysslolöshet (fig. 10).⁵⁹ Målningen "Nysterska" påminner till sin komposition om "Vid nystvindan". En ung kvinna klädd i en elegant gammelrosa och gul dräkt, en ljus sjal med fransar och en mössa utsmyckad med ett rosa band har somnat med ett garnnystan i handen. Ljuset som strömmar in genom det stora fönstret och klockan på väggen understryker eftermiddagens sömniga rofylldhet. Förmakets eller salens gröna fönsterpaneler och väggar är prydda med förgyllda lister i rokokostil, medan det i ett hörn står en jonisk pelare som ett nyklassiskt inredningselement. Förändringen från tidiga franskinspirerade interiörer (fig. 1) mot en särpräglad, nordisk, avskalad och enkel måleristil är tydlig.

59. Se t.ex. Pehr Hilleström, 'Nysterska', NM 2453, Nationalmuseum, Stockholm.

Fig. 11. Pehr Hilleström, *Syende dam, troligen omkring 1790*. Olja på duk, 50 x 41 cm. Foto: Stockholms Auktionsverk.

På många av Hilleströms målningar är det unga kvinnor som ägnar sig åt textilarbete, eftersom han ofta använde sin dotter Charlotta Ulrica som modell. Hilleström målade också några verk med äldre kvinnor som ägnar sig åt handarbete. På målningen "Syende dam" (fig. 11) sitter en äldre kvinna böjd över ett sömnadsarbete. Som modell fungerade familjen Hilleströms gamla hushållerska Helena Roberg.⁶⁰ Hon är ståndsmissigt klädd i en blå sidenklänning, en svart jacka och en ljus, enkel sjal. På huvudet har hon en stilig, vit mössa prydd med ett brett blått sidenband. Stolen är klädd med ett dyrbart tyg och bordet är förgyllt.⁶¹ Den bland Hilleströms målningar så ovanliga gamla syende högreståndsdamen var knappast en ovanlig syn i adelns och borgerskapets salar, så centralt var sömnadsarbetet i kvinnornas liv.

Sömnad och annat handarbete var viktiga vardagssysslor för att framställa garn, sy, dekorera och reparera kläder. Enkelt sömnadsarbete samt spinnande och härvlande samt andra arbetsskeden som

60. Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*, s. 153.

61. Pehr Hilleström, 'Syende dam.' I privat ägo.

hängde samman med garnframställning gav ständigt kvinnor arbete. Märta Helena Reenstierna beklagade sig i sin dagbok över hur lite tid hon hade att sy efter att hon utfört alla sina andra sysslor.⁶² Även om krävande broderi ingick i döttrarnas fostran, verkar det som om det inte alltid fanns så mycket tid för sådant arbete senare i livet. Kvinnorna inom den högre aristokratin och gamla kvinnor hade mer tid att brodera än herrgårdsfruarna, som hade ett stort hushåll och en familj.

När man broderade kunde man som modell använda grafikblad av kända konstnärer, såsom på målningen ”2ne fruent, som vid ljus granskar en sydd tafla efter koppar stick” (fig. 12).⁶³ De broderier som utfördes på det här sättet kallades sydda tavlor. Anna Lena Lindberg betonar att samtiden betraktade skickliga broderare som jämförbara med konstnärer, och att man i slutet av 1700-talet inte ännu betraktade sömnad som en mindre värd feminin syssla, som inte hade något att göra med skapande konst.⁶⁴ De tavlor som broderades utifrån gravyrer hörde till den nya världen av borgerlig offentlighet som utvecklades i slutet av 1700-talet, där konstutställningar och konstsamlande var en del av kultiveringen av det egna jaget.⁶⁵ I den här världen kunde kvinnorna kanalisera sina konstnärliga ambitioner med hjälp av nål och tråd. De broderade tavlorna fungerade också som redskap i fostran av flickor till flitiga och arbetsamma husmödrar, eftersom broderade tavlor gjordes som prov på skicklighet och tillägnades föräldrarna.

62. Märta Helena Reenstierna, *Årstadagboken. Journaler från åren 1793–1839*. Vol. I 1793–1812. Red. Gunnar Broman (Stockholm 1946), passim; Pernilla Rasmussen, *Skräddaren, sömmerskan och modet. Arbetsmetoder och arbetsdelning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770–1830* (Stockholm 2010), passim; se även Jessica Karlsson, 'God! Let me not waste a moment of this year'. An intersectional perspective on the practises of time-use in gentry women's households in Sweden, 1793–1839', Mikael Alm (ed.), *Performing Herself. Everyday Practices and the Making of Gender in Early Modern Sweden* (Uppsala 2017), s. 45–88.

63. Pehr Hilleström, 'Vid sybågen', c. 1790, NM 2452, Nationalmuseum, Stockholm; verkförteckningen nr 679 '2ne fruent, som vid ljus granskar en sydd tafla efter koppar stick'; se även Ahlund, 'Att se och bli sedd', s. 411; Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär', s. 55.

64. Anna Lena Lindberg, 'Through the needle's eye. Embroidered pictures on the threshold of modernity', *Eighteenth-Century Studies* 31 (1998), s. 503–510; Eva-Lena Bengtsson & Eva-Lena Karlsson, 'Kungliga damer, Konstakademien och de Höga ämnena', *Stolthet och fördom. Kvinna och konstnär i Frankrike och Sverige 1750–1860* (Stockholm 2012), s. 247–248; se även Parker, *The Subversive Stitch*, passim.

65. Se Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär', s. 55, 61–62.

Fig. 12. Pehr Hilleström, *Vid sybågen*, c. 1790. Olja på trä, 39,5 x 33 cm. Foto: Åsa Lunden, Nationalmuseum, Stockholm. CC PD.

Sömnad var i alla stånd och i alla socialgrupper en betydande del av kvinnors kollektiva arbete och samarbete och ett sätt att föra vidare kunskap, kunnande och traditioner. Sömnadsarbetet var inte heller begränsat till hemmet eller till den plats där man arbetade, utan kvinnor sydde också när de befann sig på besök någonstans eller ibland utomhus om det var vackert väder.⁶⁶ Inom eliten var handarbete en del

66. 28.8.1800, *Jacobina Charlotta Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*; 7.6.1793, *Årstadagboken I*.

Fig. 13. Pehr Hilleström, *Lektyr på Drottningholm, 1779*. Olja på duk, 74,5 x 117 cm. Foto: Bodil Karlsson, Nationalmuseum, Stockholm. CC PD.

av det heteronormativa umgänget, och både kvinnor och män handarbetade.⁶⁷ Medan man handarbetade diskuterade man, eller lyssnade på högläsning. Handarbete var också en viktig del av livet och vardagen vid hovet. Drottningar, prinsessor och hovdamer överallt i Europa var skickliga på att brodera, och att sy eller utföra andra små handarbeten tillsammans ingick i hovens sociala värld. Det framgår särskilt tydligt av de av Hilleströms målningar som föreställer livet vid hoven och i den högre aristokratin (fig. 13),⁶⁸ även om temat som en del av hovens och aristokratins vardag egentligen inte, med undantag för några få omnämnanden, har analyserats i anslutning till Hilleströms målningar.

67. Ilmakunnas, 'Adelns arbete', s. 172–176; Ilmakunnas, 'Embroidering women and turning men'.

68. T.ex. Pehr Hilleström, 'Lektyr på Drottningholm', 1779, NMDrh 751, Nationalmuseum, Stockholm; verkförteckningen nr 354 'Ett fruent: som syr tambour söm, samt en Herre som läser, och 3 fruent. som vid ett bord sitter och syr och knyter.'

Fig. 14. Pehr Hilleström, *Modehandlerska*, c. 1790. Olja på duk, 79,5 x 65,5 cm. Foto: Nationalmuseum, Stockholm. CC PD.

Försäljningsarbete

En modehandlerska, en ung kvinna, visar sina varor för en kund på en målning av Pehr Hilleström (fig. 14). Målningen är en av flera med detta motiv.⁶⁹ Kvinnliga modeförsäljare var ett mycket populärt tema, och hovmålaren Hilleström kände säkert till François Bouchers målning, som föreställer just handel med mode och tillhörde de kungliga samlingarna.⁷⁰

Mode, nya accessoarer och föremål samt produktionen av dem, handeln och konsumtionen erbjöd från mitten av 1700-talet arbets- och försörjningsmöjligheter särskilt för kvinnor överallt i Europa. Kvinnorna formgav, sydde och sålde nya lyxtillbehör, som genom sitt förmånliga pris

69. Pehr Hilleström, 'Modehandlerska', ca 1785, NM 3382, Nationalmuseum, Stockholm; verkförteckningen nr 487 'Ett fruent: som vid ljus handlar granlåt af en Qvinna.'

70. François Boucher, 'Modehandlerskan', 1746, NM 772, Nationalmuseum, Stockholm; Johanna Ilmakunnas, 'French fashions. Aspects of elite lifestyle in eighteenth-century Sweden', Johanna Ilmakunnas & Jon Stobart (eds), *A Taste for Luxury in Early Modern Europe. Display, Acquisition and Boundaries* (London 2017), 243–263; Sirén, 'Schablon och realitet', s. 133–134.

var tillgängliga för många, också för tjänarinnor och försäljerskor. Ståndspersoner och aristokrati handlade i städernas bodar och affärer, men det var lika vanligt att köpmän och hantverkare kom hem till sina kunder för att demonstrera sina varor, ta mått och leverera beställda produkter.⁷¹

På Hilleströms målning är båda kvinnorna, både köparen och försäljaren, moderiktigt klädda. Ett enda ljus lyser upp den eleganta salongsinteriören, där kvinnorna befinner sig. Trots att skuggorna är tydliga, är rummet på ett för Hilleström otypiskt sätt upplyst helt och hållet, och vråna och taket ligger inte i djup skugga, som på många andra målningar. På bordet har modeförsäljaren brett ut ett ljusgult tyg, och där finns också en ask full med hennes lyx- och halvlyxprodukter. Kunden håller en stråhatt i handen, och försäljaren räcker henne fjädrar som passar till hatten. Mörkret utanför fönstret och det faktum att modeförsäljaren bär en pälsbramad cape visar att det fortfarande är långt till sommaren, även om stråhatten är en sommaraccessoar. På 1700-talet uppfann köpmännen hela tiden nya produkter för att väcka och tillfredsställa konsumenternas önskningar. Priserna varierade och det fanns en mångfald av moderiktiga föremål, allt från billiga accessoarer som band och huvudbonader till förgyllda möbler, porslinskrukor, målningar, musikinstrument och andra inredningselement som syns på Hilleströms målning. De fjädrar som försäljaren förevisar och andra småföremål, som lätt kunde tas med i asken, var just sådana små lyxföremål som man kunde använda för att göra också en gammal dräkt mer modern. På 1700-talet fördes en hetsig offentlig debatt mot lyx, som betraktades som onödig och omoralisk. Kritiken riktade sig i första hand mot (kvinnliga) konsumenter.⁷² Det hände sällan eller aldrig

71. Se Natacha Coquery, *Tenir boutique à Paris au XVIIIe siècle. Luxe et demi-luxe* (Paris 2011); Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, s. 210–212, 244, 246; Jennifer M. Jones, *Sexing La Mode. Gender, Fashion and Commercial Culture in Old Regime France* (New York 2004); Deborah Simonton, '„Sister to the tailor’. Guilds, gender and the needle trades in eighteenth-century Europe', Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (eds), *Early Professional Women in Europe, c. 1650–1850* (London 2017), s. 135–157; Vainio-Korhonen, *Käsin tehty*, s. 89–109; se även verkförteckningen nr 151 'Ett fruent som låter taga mått till skor. (Sign. 1776.)'; verkförteckning nr 152 'Ett d' som låter skräddaren taga mått.'; Cederblom, *Pehr Hilleström I*, bilder 20 och 21.

72. Karin Hassan Jansson, 'When Sweden harboured idlers. Gender and luxury in public debates, c. 1760–1830', Göran Rydén (ed.), *Sweden in the Eighteenth-Century World. Provincial Cosmopolitans* (Farnham 2013), s. 249–272; Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtionen i Sverige 1730–1830* (Lund 2015).

Fig. 15. Pehr Hilleström,
Ett fruntimmer värmer
sin bakdel och en gumma
kommer at sällja fastlags-
ris, c. 1804. Olja på duk,
51 x 42 cm. Privat ägo.
Foto: Nordiska museet.
CC BY-NC-ND.

Fig. 16. Pehr Hilleström,
Bakelseförsäljerska, tro-
ligen 1790-talet. Olja på
duk. Privat ägo. Foto:
Nordiska museet.
CC BY-NC-ND.

att de som sålde halvlyxprodukter eller lyxföremål hamnade i fokus för debatten.

Alla slag av handel och försäljning i mindre skala sköttes i 1700-talets städer också av kvinnor, eftersom de inte var borgerliga näringar, vars utövande var strikt reglerat av skråväsendet.⁷³ Kvinnor i olika åldrar gick omkring på gator och torg och sålde förutom halvlyxprodukter också alla möjliga andra småföremål, bakverk, frukter, grönsaker, fisk och ved.⁷⁴ Sofia Ling har visat att kvinnorna i Stockholm ägnade sig åt många olika slag av organiserad försäljning som spelade en viktig roll för kvinnornas och deras familjers försörjning. Kvinnornas arbete var betydande också för näringsverksamheten och den ekonomiska aktiviteten i hela staden, och i Stockholm hade kvinnorna en helt avgörande roll inom bland annat frukt och grönsakshandeln. Enligt Ling försvarade också kvinnorna enträget sin rätt att idka handel på gator och torg, de kände till lagstiftningen, och deras roll såväl i hemushållet som i stadens ekonomiska verksamhet var ännu mer betydande än vad som framgått av tidigare forskning.⁷⁵

Försäljningen av blommor eller kvistar i anslutning till årets högtider sköttes av småflickor eller äldre kvinnor. På Hilleströms målning "Ett fruntimmer värmer sin bakdel och en gumma kommer at sälla fastlagsris" (fig. 15) kommer en gammal kvinna till ett högreståndshem för att sälja påskris. En ung kvinna värmer sig vid brasan.⁷⁶ Hon har lämnat en bok uppslagen på ett bord, och på en stol hänger en pälsbrämad cape. Den gamla kvinnan, som försörjer sig genom att gå från hus till hus och sälja ris kan inte ens drömma om samma värme. Också på målningen "Bakelseförsäljerska" är försäljaren en gammal kvinna (fig. 16).⁷⁷ På armen bär hon en korg med bakelser, och hon sträcker fram en av dem mot betraktaren. Kvinnan har samma duk på huvudet som så många högreståndskvinnor har på Hilleströms målningar. Kvinnorna kunde baka bröd och bakelser i olagliga hembagerier och

73. Ling, *Konsten att försörja sig*; Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*, s. 39–54.

74. Ling, *Konsten att försörja sig*, s. 89–150; Erik Lindberg & Sofia Ling, "Spanska" citroner till salu. Om kvinnors handlingsutrymme på fruktmarknaden i 1700-talets Stockholm', *Historisk Tidskrift* 134 (2014), s. 3–30; Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*, s. 43–47.

75. Ling, *Konsten att försörja sig*, s. 132–141, 148–150.

76. NMA.0052681, Nordiska museet, Stockholm; verkförteckningen nr 970.

77. NMA.0040976, Nordiska museet, Stockholm.

skicka ut sina pigor för att sälja dem på gatorna.⁷⁸ Den gamla kvinnan på Hilleströms målning illustrerar hur åldern påverkade kvinnornas arbete: de gamla kvinnorna orkade kanske inte längre utföra hårt hushållsarbete, även om de var pigor, så de kunde till exempel skickas ut för att sälja bakelser med en tung korg på armen.

Av Hilleströms verkförteckning framgår att 21 målningar har köp och försäljning som motiv (tabell 1). På den största delen av målningarna, särskilt de som föreställer en försäljare i staden med en korg på armen eller en fiskförsäljare på torget, är det en äldre kvinna som är försäljaren. I jämförelse med textilarbete, då Hilleström i första hand målade unga kvinnor, är skillnaden betydande. När Hilleström målade gamla kvinnor som sålde varor avslöjade han mer om verkligheten och dessa kvinnors arbete än vad som syns när man ytligt betraktar de harmoniska genremålningarna. Det var svårt för fattiga och mäniskor som levde i marginalen att försörja sig. Kontrasten mellan en modehandlerska och en gatuförsäljare var enorm.

Utöver som handlerskor och gatuförsäljerskor verkade kvinnorna i städerna också som bagare, krögare och restauratörer. De kunde ha en självständig och synlig ställning som näringsidkare i de hundratals krogarna och restaurangerna i Stockholm, Åbo och andra stora städer. Kvinnorna hyrde också ut rum och inkvarterade resande.⁷⁹ Det var ovanligt att Hilleström avbildade kvinnor i dessa roller. Det är i och för sig omöjligt att utifrån Hilleströms verkförteckning dra slutsatser om vad kvinnorna gjorde på de målningar som enligt förteckningen föreställer män och kvinnor på en krog.⁸⁰ De kunde vara ägare, arbetare eller kunder.

Ny forskning har visat hur de tidigmoderna samhällena behövde både mäns och kvinnors arbetsinsatser. Utan bägge könens arbete och inkomster hade hushållen inte klarat sig, menar Maria Ågren som leder

78. Ling, *Konsten att försörja sig*, s. 159–161.

79. Ling, *Konsten att försörja sig*, s. 154–204; Marjatta Rahikainen, 'Urban opportunities. Women in the restaurant business in Swedish and Finnish cities, c. 1800–1850', Johanna Ilmakunnas & Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (eds), *Early Professional Women in Northern Europe, c. 1650–1850* (London 2017), s. 177–195; Vainio-Korhonen, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa*, s. 48–51.

80. Verkförteckningen nr 986 '2^{ne} karlar, och en qvinna på en krog.'; verkförteckningen nr 987 '1 d^o med 3 figurer.', verkförteckningen nr 988 '1 d^o'; se även Fredrik Martins gravyr av Pehr Hilleströms målning. NMG 1436/1892, Nationalmuseum, Stockholm.

projektet "Gender and Work".⁸¹ Att försörja sig och skaffa tilläggsinkomster till familjen genom försäljningsarbete eller produktion och försäljning av mindre produkter eller småskalig restaurangverksamhet var en viktig inkomstkälla för kvinnor i de tidigmoderna städerna. Enligt Sofia Ling verkade gifta kvinnor som arbetsledare och organisatörer i hushållen särskilt när det handlade om bakning i försäljningssyfte, uthyrning av rum eller restaurangverksamhet.⁸² Handelns betydelse för kvinnorna framgår av de målningar av Hilleström som föreställer kvinnor i olika åldrar och olika social ställning som verkar som försäljare och gatuförsäljare.

Arbete som tidsfördriv och släktarbete

Under den tidigmoderna tiden var gränserna mellan tidsfördriv, fritid och arbete lika flytande, överlappande och föränderliga som gränserna mellan privat och offentligt. Det är lättare att urskilja en gräns mellan arbete och fritid för de kvinnor som förvärvsarbetade än för högreståndskvinnorna, som inte arbetade för att försörja sig. En stor del av kvinnornas arbete var hushållsarbete, som de utförde antingen som tjänarinna eller som kvinna som bodde i hushållet. Stunderna av sysslolöshet skilde sig inte lika tydligt från arbete som i den industrialiserade världen. Där var det fabriksvisslan som definierade gränsen mellan arbete och fritid, även om den inte bestämde när kvinnans arbete började och tog slut, eftersom de kvinnliga fabriksarbetarna så gott som alltid fortsatte sitt arbete i hemmet genom att sköta hushållet och ta hand om barn och åldringar. Under den tidigmoderna tiden överlappade sysslolöshet eller fritid och arbete varandra. Så var det oberoende av om det handlade om det arbete som utfördes av pigor eller annat tjänstefolk eller om arbete som utfördes av högreståndskvinnor, och som ofta innebar att de ledde och administrerade hushållet. Högreståndskvinnornas arbete innefattade emellertid två kategorier som inte förekom bland de andra socialgrupperna som arbetade för att försörja sig, oberoende av var arbetsplatsen fanns. Dessa två kategorier av "nya" arbeten var arbete som tidsfördriv och släktarbete.

Som arbete som tidsfördriv kan man betrakta sådana aktiviteter som medlemmarna av aristokratin och ståndspersonerna under den

81. Se Ågren (ed.), *Making a Living*, passim.

82. Ling, *Konsten att försörja sig*, s. 200.

tidigmoderna tiden ägnade sig åt i syfte att upprätthålla sin livsstil, sitt yttre (i enlighet med de rådande kulturella koderna) och sitt sociala umgänge. Adeln och det förmögna borgerskapet skapade med hjälp av arbete som tidsfördriv ett intryck av ett lättsamt, naturligt och bekvämt väsen. I verkligheten krävdes det mycket träning för att bygga upp ett adligt väsen, och denna träning inleddes redan i barndomen. Bakom den synbart lätta sysslolösheten fanns alltså ett medvetet sätt att skapa en identitet för adeln och ståndspersonerna med hjälp av såväl immateriell som materiell kultur.⁸³ I Sverige innefattade adelns självförståelse flit och arbetsamhet, även om arbete som ett sätt att försörja sig inte överensstämde med den adliga ideologin ännu på 1700-talet.⁸⁴ Att kultivera sig själv genom att läsa och ägna sig åt bildkonst och musik samt med hjälp av kläder, föremål och konsumtion var arbete som tidsfördriv, där högreståndskvinnornas "arbetsinsats" var betydande.⁸⁵

På en starkt franskinfluerad interiörmålning som är större än många andra av Hilleströms verk är det centrala motivet arbete som tidsfördriv och det medvetna skapandet av en aristokratisk livsstil (fig. 17).⁸⁶ Målningen visualiserar den franskinfluerade materiella kulturen, som i Sverige var bekant särskilt för aristokratin.⁸⁷ Den centrala gestalten i den luxuösa rokokointeriören är en högreståndskvinna klädd i sidenklänning. Med en bok i handen ser hon på när en kammarjungfru håller upp te. På målningen syns lyxföremål från 1700-talet och immateriella njutningar: teet som serveras ur tunna porslinskoppar, klädernas färgglada sidentyger och förfinade spetsar, smyckena och skorna, de sirliga möblerna och prydnadsföremålen, den kinesiska krukan på ett konsolbord och klockan på byrån under

83. Hellman, 'Furniture, sociability, and the work of leisure'.

84. Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat. Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta* (Helsinki 2016).

85. Om Pehr Hilleströms och hans konsts betydelse för konstabetraktandet och den nya borgerliga konstscenen i Sverige, se Ahlund, 'Att se och bli sedd', s. 401–402, 412–414.

86. Pehr Hilleström, 'Ett fruentimmer sitter och läser, kammarjungfrun kommer med Thé.' NM.0177655, Nordiska museet, Stockholm; verkförteckningen nr 250 'Ett fruent: sitter och läser; kammarjungfrun kommer med Thé'.

87. Ilmakunnas, 'French Fashions'; Johanna Ilmakunnas, 'The Luxury Shopping Experience of the Swedish Aristocracy in Eighteenth-Century Paris', Deborah Simonton & Marjo Kaartinen & Anne Montenach (eds), *Luxury and Gender in European Towns, 1700–1914* (London & New York 2014), s. 115–131; se även Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike* (Helsingfors & Stockholm 2005).

Fig. 17. Pehr Hilleström, *Ett fruentimmer sitter och läser, kammarjungfrun kommer med Thé*, 1775. Olja på duk, 52 x 65 cm. Foto: Birgit Brånvall, Nordiska museet. CC BY-NC-ND.

spegeln.⁸⁸ De föremål med vars hjälp den aristokratiska livsstilen skapades, var konstverk som krävt mycket arbete av hantverkaren. Föremålen, möblerna och textilierna skapar en stämning där frun kan koncentrera sig på sin testund och på att läsa sin bok, och på att genom arbete som tidsfördriv konstruera de privilegierade klassernas livsstil.

På målningen avbildas också annat arbete än arbete som tidsfördriv och annan sysselsättning än läsning för nöjes skull och tedrickande. Knypeldynan till höger och ett bara delvis synligt litet sybord påminner om i vilken hög grad adelsdamerna ägnade sig åt handarbete. Kammarjungfrun står med ryggen mot betraktaren, och hennes arbete, att servera te och betjäna frun, hörde till hushållsarbetet. Men kammarjungfruns arbete kan också analyseras med hjälp av begreppet arbete som tidsfördriv: en stor och hierarkiskt organiserad tjänar-

88. Jfr Carolina Brown, 'Den vita lyxen. Spetsar i 1700-talets visuella och materiella kultur', Paula von Wachenfeldt & Klas Nyberg (red.), *Det svenska begäret. Sekler av lyxkonsumtion* (Stockholm 2015), s. 95.

stab möjliggjorde en ståndsmissig livsstil. En aristokratisk livsstil var bara möjlig om den skapades genom både arbete som tidsfördriv och tjänstefolkets arbete.

På 66 av Pehr Hilleströms målningar hör motivet till kategorin arbete som tidsfördriv (tabell 1). I denna grupp finns både sådana målningar där kvinnor läser och musicerar och målningar där en kammarjungfru hjälper sin husfru att klä på sig eller serverar henne. De skrivande kvinnornas arbete har jag i den här uppsatsen betraktat som släktarbete, även om det lika väl kunde anses höra till kategorin arbete som tidsfördriv.

Som släktarbete betraktas upprätthållande av sociala relationer och omsorg om familjernas och släkternas mindre bemedlade, sjuka och gamla, uppgifter som i hög grad sköttes av kvinnor.⁸⁹ Ett viktigt redskap i släktarbetet var brev – genom att skriva brev upprätthöll kvinnorna omfattande släkt nätverk. Också att tillverka och ge presenter var en form av släktarbete. Även en del av männens brevskrivande kan anses höra till släktarbetet.⁹⁰ Särskilt olika tillönskningar, gratulationer och utbyte av mer allmän information i brev var viktiga uttrycksformer av släktarbete. Nyårsbrev, gratulationer med anledning av bröllop och födsler samt kondoleanser hörde alla till släktarbetet.

All brevväxling var inte släktarbete. I 1700-talets kultur spelade breven en viktig roll när det gällde att sköta politiska, ekonomiska och vetenskapliga frågor, inom informationsförmedlingen och som en skriftlig form av diskussion.⁹¹ Släktarbetet omfattar alltså bara en liten del av all korrespondens under den här tiden. Ur kvinnans perspektiv är den emellertid mycket betydande, eftersom en stor del av de vanliga högreståndskvinnornas brev skrevs för att stärka och upprätthålla släktförbindelser.

89. T.ex. Hofmeister, 'Christmas as Kin Work'; di Leonardo, 'The Female World'; Sinardet & Mortelmans, 'The Feminine Side'; Vainio-Korhonen, 'Sisaruksia ja sukulaisia'; se även Steinrud, *Den dolda offentligheten*, s. 136–171.

90. Ilmakunnas, 'Adelns arbete', s. 181–182.

91. Se t.ex. Clare Brant, *Eighteenth-Century Letters and British Culture* (Basingstoke 2006); Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning* (Göteborg 1988); Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historian-tutkimus* (Helsinki 2011); Sarah M. S Pearsall, *Atlantic Families. Lives and Letters in the Later Eighteenth Century* (Oxford 2008); Willemijn Ruberg, *Conventional Correspondence. Epistolary Culture of the Dutch Elite, 1770–1850* (Leiden 2011); se även Susan Whyman, *The Pen and the People. English Letter Writers 1660–1800* (Oxford 2009).

Fig. 18. Pehr Hilleström, *Ett fruentimmer vid sitt skrifbord*, c. 1775. Olja på duk, 38 x 29 cm. Ur Gerda Cederblom, Pehr Hilleström som kulturskildrare I, 1927.

På fem av målningarna i Pehr Hilleströms verkförteckning är motivet brevskrivning och på tretton är motivet läsning av brev (tabell 1). Enligt verkförteckningen är tre brev kondoleansbrev, ett är ett kärleksbrev och om de övriga åtta sägs att kvinnor antingen läser eller håller brevet i handen. En av målningarna med ett brev ingår i Gerda Cederbloms planschverk, men inte i Hilleströms verkförteckning.⁹² Anledningen till kondoleansbreven kan ha varit att en släkting, en make eller maka, ett barn eller en älskad dött.

På en målning av Hilleström, utförd på 1770-talet, sitter en elegant klädd kvinna vid ett sirligt skrivbord (fig. 18). Hon har lyft pennan från pappret, men betraktaren kan inte se vad hon skriver.⁹³ Hon kan lika väl skriva ett kärleksbrev, ett brev till en väninna, ett brev som ingår i en lärd eller politisk korrespondens, eller ett brev som berättar

92. Cederblom, *Pehr Hilleström* II, bild 24.

93. Verkförteckningen nr 118 'Ett fruent: vid sitt skrifbord.'; Cederblom, *Pehr Hilleström* I, bild 18.

att ett barn har fötts. Däremot handlar brevet sannolikt inte om att en familjemedlem eller släkting har dött, eftersom det saknar de svarta kanter som var utmärkande för sorgebrev (jfr fig. 3). På bordet finns också två böcker och ett skrivställ med en ljusstake och en skärm. Förutom skrivbordet finns det endast två möbler på målningen: den stol på vilken kvinnan sitter och av vilken det bara syns en liten del av ryggstödet, samt en liten läderklädd pall med förgyllda ben, i målningens vänstra kant. Kvinnan lutar sig på armbågarna och tittar fundersamt på något i rummet. Både kvinnan, som är klädd i en fransk dräkt, och skrivbordet framför henne är belysta, medan hörnen i rummet ligger i mörker, precis som på många andra av Hilleströms målningar. Också den här gången skildrar målningen snarast en tanke eller ett ideal om högreståndskvinnornas sysslor än en viss situation.

I skärningspunkten mellan arbete som tidsfördriv och släktarbete fanns också kvinnans uppgift att verka som barnens första lärare i högreståndsfamiljerna. På 1700-talet och i början av 1800-talet fick såväl flickor som pojkar sin första undervisning i hemmet, i allmänhet just av modern. Moderns betydelse som den första läraren i högreståndsfamiljerna framgår av två av Pehr Hilleströms målningar.⁹⁴ Modellen för den kvinna som sitter vid ett litet bord var antagligen Hilleströms dotter Charlotta Ulrica. På bordet finns en teservis och en stor vit servett. En flicka, som är vänd med ryggen mot betraktaren och bär en randig klänning, håller i en penna och visar kvinnan en bok. Bredvid dem finns ett bord med en sypåse och garnnystan. I den öppna spisen brinner en brasa, och över den värms en vattenpanna, men ljuset på spiselkanten inte är tänt (fig. 19). Rummets inredning vittnar om att Hilleström antagligen använde enskilda föremål som modeller, snarare än att han målade verkliga interiörer. Å andra sidan fanns det i högreståndshemmen också i verkligheten nya och gamla möbler, och i slutet av 1700-talet fanns det inte många föremål i hemmen, om man jämför med hur det såg ut hundra år senare.

När det gäller att skildra arbete som tidsfördriv ger Hilleströms målningar historikern mycket ny information, eftersom den materiella och rumsliga världen på målningarna var just den miljö där arbete

94. 'En liten flicka undervisas i läsning av en kvinna.' NMA.0053195, Nordiska museet, Stockholm; verkförteckningen nr 161 'Ett fruent: som sitter vid Thé bordet, bredvid står hennes dotter.'; verkförteckningen nr 907 'Ett fruent: lärar en flicka at läsa.'

Fig. 19. Pehr Hilleström, *En liten flicka undervisas i läsning av en kvinna*, c. 1800. Olja på duk, 51 x 42 cm. Privat ägo. Foto: Nordiska museet. CC BY-NC-ND.

som tidsfördriv blev en del av högrestandslivsstilen. Bildmaterialet ger emellertid inte all information, och släktarbetet, som utfördes genom och med hjälp av skrivande, en text, blir summariskt skildrat på Hilleströms genremålningar. Hans målningar skildrar – eller dokumenterar – sysslolöshet och arbete som tidsfördriv bland den högre klassens kvinnor (för att inte tala om tjänstefolkets arbete), medan man får leta efter källor för kvinnors släktarbete på andra håll.

Att avbilda kvinnors sysslor på genremålningar

På Pehr Hilleströms målningar utför kvinnorna arbeten och sysslor som var typiska särskilt i förmögna borgar-, högrestand- och adels-hem. På samma målningar (till exempel fig. 17) skildras tjänstefolkets arbete i form av att sköta matunderhåll, tvätta och att tjäna frun i huset och högrestandskvinnornas arbeten såsom textilarbete, släktarbete och arbete som tidsfördriv. Målningarna vittnar särskilt om arbetets

materiella kultur, om utrymmen och föremål och om på vilket sätt människor fungerade i relation till varandra, och hurdan fysisk distans eller närhet det fanns mellan till exempel en tjänarinna och hennes husmor.

Av köksinteriörerna framgår kollegialiteten i kvinnornas arbete, man arbetar tillsammans. Också handarbete utfördes ofta tillsammans, även om Hilleström oftast avbildade kvinnor som sydde eller spann ensamma. Ändå vittnar några av hans målningar, på vilka kvinnor studerar gravyrer som fungerar som modeller för sömnadsarbeten (fig. 12), eller där hovdamer har samlats i ett större sällskap för att sy (fig. 13) om kvinnornas kollektiva arbete.⁹⁵ Man kunde sy antingen ensam eller i sällskap, och tillsammans kunde man utföra antingen egna sömnadsarbeten eller ett gemensamt arbete, till exempel ett brudtäck eller broderade sidentapeter.

Precis som sina franska förebilder var Hilleström särskilt intresserad av att måla interiörer och att i dem studera reflektionen från ljus och skuggor på föremåls ytor. Hilleström utvecklade sitt sätt att måla interiörer och föremål, och just på det här området fann han en egen, särpräglad stil. Också kvinnornas arbete äger på hans målningar rum i huvudsak inomhus och i hemmet. Ett undantag utgörs av hovmotiven dit det hör karuseller och andra utomhusfester samt några målningar på vilka pigor befinner sig utomhus och matar höns, skurar grytor i bäcken eller transporterar mjölk i en stor kopparstänka.

Hilleströms målningar och dess motiv är nära knutna också till utvecklingen och utvidgningen av konstmarknaden samt till borgerskapets samhällseliga uppgång. Motiven på hans målningar är småskaliga och passar bättre i lite mindre utrymmen än i stora salar. Det arbete som kvinnorna utför på Hilleströms målningar passade in i det stigande borgerskapets värderingar, och Hilleström har också beskrivits som just de borgerliga interiörernas och den borgerliga konstsmakens konstnär.⁹⁶ På hans målningar är kvinnorna flitiga, prydliga och punktliga pigor, tvätterskor, kokerskor samt högreståndskvinnor som syr, stickar, spelar instrument, skriver och läser eller undervisar sina barn. Unga nätta kvinnor i avskalade och typiserade interiörer passade hemidealet och

95. Hilleström, 'Vid sybågen'; Hilleström, 'Lektor på Drottningholm'.

96. Ahlund, 'Att se vardagen', s. 17, 20, 27, 51–52; jfr Ahlund, 'Att se och bli sedd' och Ahlund, 'Konsten att försörja sig som konstnär'.

borgerskapets smak. Denna tolkning skulle emellertid kräva mer forskning för att få stöd – utifrån ägarförhållandena i såväl Osvald Siréns som Gerda Cederbloms verk ägdes en stor del av Hilleströms genre-målningar ännu under första delen av 1900-talet av adessläkter.⁹⁷ Enligt Mikael Ahlund var Hilleström mindre uppskattad på 1800-talet,⁹⁸ av vilket man kunde dra slutsatsen att hans verk i litet format fick finnas kvar i herrgårdarnas och stadshusens salar, förmak och sovrum, utan att de bytte ägare eller väckte stora känslor. Detta skulle å sin sida tyda på att Hilleström var precis lika populär, om inte mer populär, inom den gamla adeln som inom det stigande borgerskapet. Men detta förtjänar en egen studie.

Genom att analysera Pehr Hilleströms målningar får man fram information om kvinnors arbete och om den materiella kulturen omkring dem samt om de föremål som fanns omkring dem. Målningarna ger särskilt mycket ny information om den materiella och rumsliga världen där kvinnornas arbete ägde rum och om i vilka situationer kvinnorna arbetade tillsammans respektive ensamma. Genom att kombinera bildkällor med olika skriftliga källor kan historieforskningen vidga forskningsgreppet utöver de textuella dokumenten. I den här uppsatsen har jag studerat bildvärlden och verklighetens representationer i form av bilder från 1770-talet till 1810-talet, men ett liknande angreppssätt kan tillämpas på vilken tidsperiod som helst, och på såväl bilder som föremål. Historikern har kanske lättare numera att förflytta sig utanför de skriftliga källorna, eftersom många museers samlingar är öppet tillgängliga på internet. Förhoppningsvis bidrar detta till att öka historikernas intresse för att använda bildmaterial och föremål som primärkällor, och inte enbart som dekorativa illustrationer. De intressantaste forskningsresultaten uppstår ofta när man vågar kombinera olika slags material.

97. Cederblom, *Pehr Hilleström I–II*; Sirén, *Pehr Hilleström d.ä.*, s. 201–260.

98. Ahlund, 'Att se vardagen', s. 26.